

Przegląd Prawno-Ekonomiczny

REVIEW OF LAW, BUSINESS & ECONOMICS

lipiec-sierpień-wrzesień

Nr 44/2
(3/2018)

WYDZIAŁ ZAMIEJSKOWY
PRAWA I NAUK
O SPOŁECZEŃSTWIE | **KUL**

WYDAWCA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II | Wydział Zamiejscowy Prawa i Nauk o Społeczeństwie
w Stalowej Woli

ADRES REDAKCJI

Redakcja „Przeglądu Prawno-Ekonomicznego” | 37-450 Stalowa Wola, ul. Ofiar Katynia 6a |
e-mail: ppe@kul.pl

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

dr Artur Lis – redaktor naczelny (editor-in-chief) | dr David W. Lutz (Holy Cross College w Notre Dame, USA) | dr Dariusz Żak – zastępcy redaktora naczelnego (associate editors) | dr hab. Grzegorz Wolak – sekretarz redakcji (administrative editor) | dr hab. Piotr T. Nowakowski – redaktor ds. międzynarodowych (international editor) | dr Filip Ciepły, dr Isaac Desta (Holy Cross College w Notre Dame, USA), dr Dorota Tokarska, dr Dominik Tyrawa, dr Timothy Wright (Holy Cross College w Notre Dame, USA) – redaktorzy tematyczni (subject editors) | dr Piotr Pomorski – redaktor statystyczny (statistical editor) | mgr Agnieszka Lis – redaktor językowy polskojęzyczny (Polish-language editor) | mgr Tomasz Deptuła (USA) – redaktor językowy anglojęzyczny (English-language editor) | prof. dr hab. Nikolaï Gołowaty (UKRAINA) – redaktor językowy rosyjskojęzyczny | dr Judyta Przyłuska-Schmitt – redaktor konsultant (consulting editor) | mgr Rafał Podlesny – redaktor techniczny (layout editor)

RADA NAUKOWA

ks. prof. dr hab. Antoni DĘBIŃSKI (Rektor KUL Lublin) | prof. dr hab. Thomas BURZYCKI (Holy Cross College w Notre Dame, USA) | prof. dr hab. Wiktor CZEPURKO (Ukraina) | dr hab. Leszek CWIKŁA (KUL Stalowa Wola) | prof. dr hab. Czesław DEPTUŁA (KUL Lublin) | dr hab. Marzena DYJAKOWSKA (KUL Lublin) | abp. prof. dr hab. Andrzej DZIĘGA (Szczecin) | dr hab. Krzysztof GRZEGORCZYK (Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu) | nadkom. dr Dominik HRYSZKIEWICZ (Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie) | prof. dr hab. Aleks JULDASZEW (Interregional Academy of Personnel Management, Ukraina) | prof. dr hab. Marian KOZACZKA (KUL Stalowa Wola) | prof. dr hab. Andrzej KUCZUMOW (KUL Stalowa Wola) | prof. dr hab. Pantelis KYRMIZOGLU (Alexander TEI of Thessaloniki, Greece) | dr hab. Antoni MAGDOŃ (KUL Stalowa Wola) | ks. prof. dr hab. Henryk MISZTAŁ (KUL Lublin) | prof. dr hab. Wojciech NASIEROWSKI (University of New Brunswick) | prof. dr hab. Jurij PACZKOWSKI (Ukraina) | prof. dr hab. Pylp PYLYPENKO (Ukraina) | prof. dr hab. Anton STASCH (European Akademy of Technology & Management, Oedheim Niemcy) | prof. dr hab. Tomasz WIELICKI (California State University, Fresno) | ks. dr hab. Krzysztof WARCHAŁOWSKI (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

RECENZENCI ZEWNĘTRZNI

dr hab. Leszek BIELECKI (Wyższa Szkoła Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych w Kielcach) | dr Walenty GOŁOWCZENKO (Interregional Academy of Personnel Management, Ukraina) | dr hab. Mirosław KARPIUK (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) | dr Barbara Lubas (Nadbużańska Szkoła Wyższa w Siemiatyczach) | prof. dr hab. Oleksander MEREŻKO (Ukraina) | dr Kiril MURAWIEW (Interregional Academy of Personnel Management, Ukraina) | dr Łukasz Jerzy PIKULA (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) | ks. dr hab. Tomasz RAKOCZY (Uniwersytet Zielonogórski) | dr hab. Krystyna ROSŁANOWSKA-PLICHCIŃSKA (Wyższa Szkoła Zarządzania i Ekologii w Warszawie) | dr hab. Piotr RYGUŁA (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego) | dr hab. Romuald SZEREMIETIEW (Akademia Obrony Narodowej) | prof. dr hab. Jerzy Tomasz SZKUTNIK (Politechnika Częstochowska) | prof. dr hab. Dariusz SZPOPER (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) | dr hab. Andrzej SZYMAŃSKI (Uniwersytet Opolski) | dr Agnieszka OGRODNIK-KALITA (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)

DRUK I OPRAWA

VOLUMINA.PL DANIEL KRZANOWSKI | ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin | tel. 91 812 09 08 | e-mail: druk@volumina.pl

ISSN 1898-2166 | Nakład 300 egz.

Ksiądz dr Marek Kozera

Spis treści

Artykuły

LESZEK ÓWIKŁA *Respublica bene ordinata*. Udział elit prawosławnych w życiu politycznym w Rzeczypospolitej w XV – XVIII w. (część I) | 21

FILIP CIEPŁY *Normatywna koherencja prawa i moralności* | 38

DOMINIK TYRAWA *Omnibus bonis expedit salvam esse rem publicam. Uwagi na tle modelu bezpieczeństwa w polskiej Konstytucji* | 50

KONRAD DYDA *Urząd proboszcza i wikariusza w kodyfikacjach prawa Kościoła łacińskiego* | 60

ADRIAN ROMKOWSKI *Artykuł 256 § 1 kk w świetle wyrażonej w art. 42 ust. 1 Konstytucji zasady nullum crimen sine lege (certa)* | 72

JERZY NIKOŁAJEW *Kodeksowe uprawnienia skazanych i tymczasowo aresztowanych wynikające z realizacji wolności sumienia i religii. Norma prawna a praktyka* | 96

KAZIMIERA JUSZKA, KAROL JUSZKA *Badawcza weryfikacja przestrzegania zasad prowadzenia oględzin w sprawach o zabójstwa w Polsce* | 121

MAŁGORZATA SZYDŁO-KALINKA *Nadzór kuratora sądowego jako jedno z możliwych zarządzeń sądu opiekuńczego* | 131

PAULINA LEDWOŃ *Problemy interpretacyjne związane z procesem powstania odrębnej własności lokalu z mocy prawa* | 148

MATEUSZ ANIOŁ *Interpretacja sprawiedliwości jako konfliktu* | 157

ANNA MARIA BARAŃSKA *Cesja umowy w prawie włoskim* | 166

ŁUKASZ CHYLA *Prawne aspekty klonowania ludzi w perspektywie regulacji międzynarodowych* | 177

ALEKSANDRA RUDKOWSKA, PATRYCJA FIGUŁA *Rola sędziego w kształtowaniu polubownych metod rozwiązywania sporów w świetle przepisów kodeksu postępowania cywilnego* | 196

ANNA MOSKAL *Analiza krytyczna rozszerzania zakresu podmiotowego i przedmiotowego klauzuli sumienia po wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015* | 212

PIOTR ARTUR OLECHOWSKI *Uwagi na temat Wojewódzkich Komisji do spraw orzekania o Zdarzeniach Medycznych w kontekście metod ADR* | 228

BARTŁOMIEJ ORAWIEC *Jakie wzory są chronione przez zarejestrowane wzory wspólnotowe w postaci obrazów przygotowanych przy wykorzystaniu programu komputerowego Computer Assisted Design (CAD)?* | 239

MAGDALENA STOPIAK *Nowe technologie a walka z oszustwami VAT* | 249

EWA KRUK *Kwestia dobrowolnego poddania się karze a niestawienie oskarżyciela publicznego na rozprawę w trybie art. 46 § 2 k.p.k.* | 261

DAMIAN GIL *Nemo se ipse accusare tenetur a obecna sytuacja oskarżonego* | 271

AGNIESZKA KRAHEK *Uwalnianie nanoodpadów do środowiska – ryzyko, zagrożenia i aspekty prawne* | 285

PAULINA KOWALSKA *Błędne pouczenie sądu o dopuszczalności, terminie i sposobie wniesienia środka zaskarżenia a brak tej informacji* | 303

IWO JAROSZ *Krytyka instytucji kapitału zakładowego a Projekt Societas Unius Personae* | 316

JAKUB NIEMIEC *Uwagi na temat ładu korporacyjnego w Chińskiej Republice Ludowej* | 333

TOMASZ GUZIK *Zastosowania modelu homo oeconomicus w analizie ekonomicznej ugody administracyjnej (art. 114 k.p.a.)* | 348

WALDEMAR ZADWORNY, STANISŁAW GEMRA *Ocena jakości usług w transporcie zbiorowym na przykładzie Miejskiego Zakładu Komunikacji Spółka z o.o. w Jarosławiu* | 366

Glosa

GRZEGORZ WOLAK *Samodzielność tytułu do dziedziczenia z ustawy przez dalszych następnych a odrzucenie spadku. Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 15 czerwca 2016 r., II CSK 529/15* | 380

Recenzja

ARTUR LIS *Pavel Otmar Krafl, Polské provinciální synody 13.-15. století* | 397

Contents

Articles

LESZEK WIKA *Respublica bene ordinata. Participation of Orthodox Elite in political life in the 15th and 18th century Republic. (part I)* | 21

FILIP CIEPY *Normative Coherence of Law and Morality* | 38

DOMINIK TYRAWA *Omnibus bonis expedit salvam esse rem publicam. Comments on the background of the security model in the Polish Constitution* | 50

KONRAD DYDA *The ecclesiastical office of parish priest and vicar in codifications of latin Church* | 60

ADRIAN ROMKOWSKI *Article 256  1 of Polish criminal code in the perspective of constitutional principle nullum crimen sine lege (certa) in article 42.1 of the Constitution* | 72

JERZY NIKOAJEW *Codex rights of convicts and detainees resulting from the implementation of freedom of conscience and religion. Legal norm and practice* | 96

KAZIMIERA JUSZKA, KAROL JUSZKA *Studies vetting the observance of rules for conducting forensic evidence by inspection in killing cases in Poland* | 121

MAGORZATA SZYDO-KALINKA *Supervision of a probation officer as one of the possible orders of the guardianship court* | 131

PAULINA LEDWO *Interpretation problems related to the issue of the creation of a separate ownership of premises by virtue of law* | 148

MATEUSZ ANIO *Interpretation of Justice as a Conflict* | 157

ANNA MARIA BARASKA *Assignment of contract rights in Italian law* | 166

UKASZ CHYLA *Legal aspects of human cloning under international regulations* | 177

ALEKSANDRA RUDKOWSKA, PATRYCJA FIGUA *Role of the judge in the forming of amicable methods of solving disputes in the light of provisions of the Code of Civil Procedure* | 196

ANNA MOSKAL *Critical analysis of the extension of subjective scope of conscience clause after the verdict of the Constitutional Tribunal from 7th October 2015* | 212

PIOTR ARTUR OLECHOWSKI *Comments on the Provincial Commission for the adjudication of Medical Events in the context of ADR methods* | 228

BARTŁOMIEJ ORAWIEC *What is the design protected by a CAD rendered Registered Community Design?* | 239

MAGDALENA STOPIAK *New technologies and the fight against VAT fraud* | 249

EWA KRUK *The issue of voluntary submission to penalty and non-appearance of the public prosecutor in the trial pursuant to Art. 46 § 2 of the Code of Criminal Procedure* | 261

DAMIAN GIL *Nemo se ipse accusare tenetur and the current situation of the accused* | 271

AGNIESZKA KRAMEK *Releasing nanowaste to the environment - risks, threats and legal aspects* | 295

PAULINA KOWALSKA *Erroneous court instruction on admissibility, date and manner of lodging an appeal and lack of this information* | 303

IWO JAROSZ *Critical approaches to share capital and the draft Societas Unius Personae Regulations* | 316

JAKUB NIEMIEC *Remarks on corporate governance in People's Republic of China* | 333

TOMASZ GUZIK *Applications of homo oeconomicus concept in economic analysis of Polish administrative agreement* | 348

WALDEMAR ZADWORNÝ, STANISŁAW GEMRA *Evaluation of public transport service quality based on Municipal Transport Company "Private Limited Company in Jarosław"* | 366

Gloss

GRZEGORZ WOLAK *Independence of the statutory inheritance right by remoter descendants and rejection of inheritance. Gloss to the decision of the Supreme Court of 15 June 2016, II CSK 529/15* | 380

Review

ARTUR LIS *Pavel Otmar Krafl, Polské provinciální synody 13.-15. století* | 397

Leszek Ćwikła

Respublica bene ordinata”. Udział elit prawosławnych w życiu politycznym w Rzeczypospolitej w XV – XVIII w. (część I)*

Respublica bene ordinata. Participation of Orthodox Elite in political life in the 15th and 18th century Republic. (part I)

I.

Problem obsady stanowisk i urzędów w Rzeczypospolitej w XV-XVIII w. podjęty został już przed ponad stu laty przez J. Wolffa. W pracy „Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795” dokonał on zestawienia urzędników ogólnolitevskich (ale nie ziemskich i powiatowych): starostów, ministrów i dygnitarzy¹. Mimo drobnych pomyłek była to pod wieloma względami praca pionierska. Błędy autora skorygowali S. Ptaszycki² oraz Z. Radziwiński³. J. Wolff nie badał jednak kwestii wyznania osób piastujących różne funkcje w aparacie urzędniczym państwa. Również w późniejszym okresie zagadnieniem tym

* Niniejszy tekst stanowi znacznie poszerzoną i uaktualnioną wersję artykułu pt. *Respublica bene ordinata. Remarks on the Participation of Orthodox Elite in the Exercise of Power in the 15th and 16th Century Republic* [„Respublica bene ordinata”. Kilka uwag na temat udziału elit prawosławnych w sprawowaniu władzy w Rzeczypospolitej w XV – XVI w.], który ukazał się w periodyku „Czasopys Kyjiwśkocho Uniwersytetu Prawa” 2011, nr 3, s. 306-311.

¹ J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795*, Kraków 1885. Autor wyniki swoich badań zamieścił także w pracy: *Kniaziowie litewsko-rusczy od końca XIV wieku*, Warszawa 1895.

² S. Ptaszycki, *Dostojnicy litewscy. Rozbiór krytyczny i uzupełnienie dzieła Józefa Wolffa „Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (1388-1795)”*, Kraków 1885, Warszawa 1886 (autor błędnie w tytule zamieszcza rok 1388 zamiast 1386).

³ Z. Radziwiński, *Słowo o namiestnikach rusko-litewskich i marszałkach ziemi wołyńskiej*, Kraków 1885.

zajmowano się raczej ubocznie, traktując je z reguły w sposób ogólny. Tymczasem obecnie, gdy podejmuje się próby spojrzenia na Rzeczpospolitą jako na wspólne państwo Polaków, Litwinów, Ukraińców i Białorusinów, ma ono znaczenie pierwszorzędne.

Jak wiadomo, Rusini, będący wyznawcami prawosławia, pojawili się w granicach Królestwa Polskiego za panowania Kazimierza Wielkiego (1333-1370), kiedy to nastąpiło zajęcie ziem należących do książąt włodzimiersko – halickich, czyli tzw. Rusi Halickiej⁴. Prawosławni stanowili jedną trzecią ówczesnych mieszkańców państwa, które w ten sposób przestało być jednorodnym wyznaniow⁵. W tym też czasie ekspansję wobec ziem ruskich prowadziło Wielkie Księstwo Litewskie i Rusini stali się również jego obywatelami. Ponieważ książęta litewscy do roku 1385 nie prześladowali prawosławnych, a nawet dążyli do stworzenia na Litwie niezależnej struktury organizacyjnej Kościoła prawosławnego, to ci traktowali Wielkie Księstwo jak własne państwo. Sytuacja uległa zmianie po unii w Krewie, kiedy to Litwa stała się katolicka. Wówczas Jagiellonowie zaczęli wprowadzać w obu państwach, pozostających w związku politycznym, ograniczenia wobec prawosławnych Rusinów, obawiając się ich politycznej konkurencji. Jednak ze względu na to, że prawosławni stanowili znaczący odsetek ludności Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz mając na względzie przede wszystkim spokój wyznaniowy wśród swoich poddanych, ograniczeń tych do końca nie przestrzegali. Umożliwiło to możliwym prawosławnym branie udziału w życiu politycznym obu państw, a szczególnie na etnicznych terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem ruskich Korony. Stopniowo, w miarę postępów integracyjnych między Koroną i Wielkim Księstwem Litewskim Rzeczpospolita stawała się wspólnym państwem szlachty polskiej, litewskiej i ruskiej. Elity polityczne ruskie odgrywały wówczas ważną rolę polityczną w skali ogólnopaństwowej, gdyż prawosławni obywatele Rzeczypospolitej byli wynoszeni na wysokie stanowiska państwowe.

Należy pamiętać, iż ówczesna polityka personalna władców służyła realizacji ich własnej polityki; w jakimś sensie było to promowanie własnych ludzi przez króla. Królowi bowiem przysługiwała *potestas distributiva* w zakresie przywilejów, urzędów, godności oraz uposażeń. Przy tym możliwości oddziaływania na politykę panującego w zakresie rozdawania urzędów mieli dygnitarze – arystokraci, stanowiąc olbrzymie grupy nacisku. W zasadzie dla uzyskania urzędu

⁴ Kazimierz Wielki najpierw podbił ziemię sanocką (1344 r.), a potem (1349-1366) halicką, brzeską, włodzimierską i krzemieniecką, zob. J. Drabina, *Religie na ziemiach Polski i Litwy w średniowieczu*, Kraków 1989, s. 85.

⁵ J. Tazbir, *Tradycje tolerancji religijnej w Polsce*, Warszawa 1980, s. 12.

niższego szczebla konieczna była protekcja kogoś z najwyższych dygnitarzy. Przy nominacji ważna była też zamożność kandydata, gdyż trzeba było dysponować odpowiednio dużym majątkiem na początku kariery politycznej, który przy awansie brał pod uwagę władca. Dlatego też urzędy, szczególnie najwyższe godności ministerialne, piastowała stosunkowo nieliczna grupa przedstawicieli kilkunastu rodzin. Ludzie ci strzegli uprzywilejowania majątkowego i dlatego też często urzędy przechodziły z ojca na syna⁶. Wobec powyższego niektórzy, chcąc zdobyć wielką fortunę, powiększali swe dobra przez zakupy, zamiany i transakcje z innymi właścicielami ziemskimi, jak również w drodze spadkobrania oraz zawłaszczania domeny panującego. Co prawda przewaga możnowładztwa nie zamykała całkowicie możliwości awansu do elity najzdolniejszym i najzapobiegliwszym jednostkom, ale były to przypadki sporadyczne. Najczęściej awans wiązał się z wielkimi zasługami dla władcy i wieloma latami służby państwowej. Kwestia wyznawanej religii miała tu mniejsze znaczenie.

II.

Prawosławnych – aczkolwiek sporadycznie – widzimy na różnych stanowiskach państwowych już w Królestwie Polskim od momentu przyłączenia do niego Rusi Halickiej. Tak więc bojarzyn Piotr Iwanowicz był wojewodą żydaczowskim, a jego syn Dymitr – podskarbin koronnym. Dymitr, mieszkając w Krakowie, upowszechniał kulturę ruską wśród dworzan królewskich. Podkomorzym królewskim był wówczas pochodzący z Halicza Świętosław. Kasztelanem lubelskim został w 1359 r. Rusin Eustachy⁷. Sytuację postanowił wykorzystać zagrożony przez Kazimierza Wielkiego król czeski Jan, który pragnąc pozyskać przychylność kurii poinformował w 1345 r. papieża o obsadzaniu urzędów Rusinami. Papież Klemens VI w specjalnej bulli upomniał króla polskiego, oskarżając go o współpracę z pogańską Litwą i „schizmatycką” Rusią⁸.

Podobnie przedstawiciele ruskiej szlachty spotykamy na urzędach czy piastujących różne dostojeństwa w ziemiach ruskich Korony w XV w. Na przykład Seńko Sjenowa był podkomorzym i tutorem przemyskim podczas konfederacji 1436-1437, Ignat z Kutyszcz był długoletnim sędzią halickim (1438-1471), Waśko z Rybotycz sędzią przemyskim (1460-1467). Wcześniej sędziami przemyskimi

⁶ Nie zajmujemy się tutaj nierozstrzygniętą jeszcze ostatecznie przez naukę kwestią dziedziczenia urzędów w Polsce.

⁷ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003, s. 123.

⁸ A. Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 1: 1217-1409, Romae 1860, s. 628.

byli Jacko Bybelski i Olexno Porochnicki, stolnik i podstoli przemyski. W latach 1472-1477 podsędkiem był Hlijb-Mikołaj z Sjenowa. Kasztelanem przemyskim w latach 1449-1454 był jeden z Porochnickich⁹.

W tym czasie elity prawosławne w Królestwie Polskim zostały zrównane z katolickimi. W 1432 r. bojarstwo prawosławne ziemi łuckiej w związku z przyłączeniem jej do Korony zostało dopuszczane do przywilejów szlachty polskiej. Podobny charakter miał przywilej z 1430 r. wydany w Jedlni, który doprowadził do prawnego zrównania szlachty ruskiej z polską. Zrównanie to miało daleko idące skutki w tworzeniu się wspólnoty interesów stanowych i stopniowego kształtowania się narodu politycznego¹⁰. Proces ten – co potwierdzają prowadzone badania naukowe – był związany z polską ekspansją na wschód, szczególnie na Rusi Czerwonej czy Wołyniu, ale w XV-wiecznych źródłach doskonale widoczna jest – z wyjątkiem ziemi bełskiej¹¹ – szlachta pochodzenia ruskiego. Jak stwierdza A. Janeczek, „ma ona pełne prawo własności, dostęp do urzędów, uczestniczy w życiu publicznym, nie odróżniając się w tym od szlachty pochodzenia polskiego”¹².

W Wielkim Księstwie Litewskim w początkowym okresie po jego wejściu w związek państwowy z Królestwem Polskim istniały formalne zakazy udziału przedstawicieli elity prawosławnej w sprawowaniu władzy. Po raz pierwszy wyznawcy prawosławia zostali odsunięci od wyższych stanowisk państwowych w przywileju Władysława Jagiełły (ok. 1351-1434) z roku 1400¹³. Podobnie w akcie unii horodelskiej z 1413 r. (punkt 10) król zobowiązał się, iż ustanowione na wzór polskich urzędy wojewody oraz kasztelana wileńskiego i trockiego będą obsadzone wyłącznie przez katolików, podobnie jak i inne „urzędy wieczne ziemskie” (*oficia terrae perpetua*)¹⁴. Faktycznie środowisko, z którego

⁹ Dane z indeksów: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, t. 13 i 17, Lwów 1888-1901; M. Hruszewskij, *Istorijska Ukrajiny-Rusy*, t. 6, Kyjiw-Lwów 1907, s. 237.

¹⁰ J. Półciwiartek, *Rola Kościoła na pograniczu etnicznym polsko-ruskim*, [w:] *Władze państwowe a związki wyznaniowe w Polsce XVI-XX wieku*, Warszawa 1968, s. 43.

¹¹ Według A. Janeczka, brak szlachty w ziemi bełskiej był efektem antybojarskiej polityki księcia mazowieckiego Siemowita IV, w którego posiadaniu znajdowała się ziemia bełska, polegającej na pozbawieniu bojarstwa ruskiego ziemi i nadawaniu jej przybyzsom z Mazowsza. Jednak włączenie w 1462 r. ziemi bełskiej do Korony spowodowało nawiązanie kontaktów z Rusią i w latach 1570-1580 rody pochodzenia ruskiego w województwie bełskim stanowiły 15 procent, zob. A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 73-80, 124.

¹² Tamże, s. 76.

¹³ *Volumina legum* (dalej VL), t. 1, wyd. I. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 27-29.

¹⁴ *Unia horodelska z 1413 r.*, [w:] *Akta unii Polski z Litwą (1385-1791)*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, nr 51, s. 60-72; zob. też W. Biednow, *Prawosławna Cerkow w Polsce*

rekrutowali się najwyżsi dygnitarze, było dość hermetyczne (władza polityczna dzięki łączeniu urzędów skupiona była w rękach kilku zaledwie osób). Na niższe urzędy państwowe i dworskie panowie rada dopuszczali czasami wybitnych przedstawicieli niższych warstw ziemiańskich z Litwy lub zupełnie wyjątkowo członków elit lokalnych z prowincji ruskich Wielkiego Księstwa. W ten sposób, zgodnie z założeniami polityki elity litewskiej w Wielkim Księstwie Litewskim, zostało umocnione polityczne panowanie panów i bojarów litewskich z jednoczesnym wyłączeniem od udziału we władzy prawosławnych – ruskich, choć żywił ruski stanowił zdecydowaną większość.

Jednak w ramach Wielkiego Księstwa na Rusi jeszcze w XV w. istniały dzielnice kniaziowskie, będące dziedzicznymi księstwami¹⁵. Władza kniaziów, w większości wyznania prawosławnego, miała udzielny charakter. Z pewnością byli oni też członkami rady hospodarskiej, która wówczas jeszcze nie była instytucją o dokładnie określonych kompetencjach, z racji samego tylko pochodzenia. Oczywiście chodzi o tzw. „szeroką radę”. Początkowo gospodarowie postanowili wykorzystać kniaziów, stopniowo tracących udzielną księstwa, dla interesów państwa i osadzać ich na urzędach ziemskich. Jak dowodzi L. Korczak, już za panowania Witolda pełnili oni funkcje namiestnicze w pozbawionych udzielnego charakteru tzw. dzielnicach – aneksach. Tak więc namiestnikiem

i Litwie (po Volumina Legum), Jekatierinosław 1908, s. 25. Ograniczenia wprowadzone przez przywilej horodelski w stosunku do szlachty prawosławnej, z wyjątkiem obsadzania najwyższych urzędów, zostały zniesione przez przywilej trocki wielkiego księcia Zygmunta Kiejstutowicza w dniu 6 maja 1434 r. (*Codex epistolais saeculi decimi quinti*, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, A. Lewicki, t. 3, Kraków 1894, nr 22). Przekład przywileju na język polski znajduje się w pracy: W. Czermak, *Sprawa równouprawienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432-1563)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Seria II” 19 (44) (1903), s. 374-376.

¹⁵ Szczególne znaczenie przypadło na Rusi księstwu kijowskiemu, opanowanemu ostatecznie w połowie XIV w. przez Wielkie Księstwo Litewskie. W 1438 r., czyli po upadku Świdrygiełły na Rusi, stało się ono udzielnym księstwem pozostającym we władaniu prawosławnych Olelkowiczów: Aleksandra-Olelki i od 1454 r. Semena. Semen sprawował władzę jako dożywotni namiestnik wielkksiążęcy, więc niektórzy uważają, że księstwo kijowskie straciło swój udzielny charakter już w 1454 r., zob. L. Korczak, *Litewska Rada Wielkksiążęca w XV wieku*, Kraków 1998, s. 32. Jednak Semen inaczej rozumiał swoją funkcję i nadal tytułował się „księciem Wielkiego Księstwa Kijowskiego”. Jednocześnie stał się on przeciwnikiem Kazimierza Jagiellończyka i był wysuwany przez opozycję antyjagiellońską do tronu wielkksiążęcego. W celu wzmocnienia swej pozycji szukał porozumienia z Moskwą, popierał prawa metropolity moskiewskiego do zwierzchnictwa nad Cerkwią prawosławną na Rusi, a w roku 1460 uznał wielkiego księcia moskiewskiego za zwierzchnika prawosławnej Rusi. Po śmierci Semena w 1470 r. Kazimierz Jagiellończyk odsunął aspirującego do władzy w Kijowie Michała Olelkowicza i w 1471 r. utworzył na Kojowszczyźnie trzecie w Wielkim Księstwie Litewskim po Wilnie i Trokach województwo (*Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas i W. Kłaczewski, Kórnik 2002, s. 5-6). Michał Olelkowicz, będący wówczas jednym z przywódców litewskiego prawosławia, przeszedł do opozycji. Jego celem stało się obalenie Jagiellonów i zdobycie tronu wielkksiążęcego.

połockim w 1409 r. był Iwan Semenowicz Baba Drucki, namiestnikiem kijowskim w latach 1422-1432 był Michał Iwanowicz Holszański, a namiestnikiem witebskim za panowania Świdrygiełły był Wasyl Semenowicz Krasny. Przy boku Świdrygiełły kniaziowie obejmowali nawet urzędy dworskie i masowo poparli podczas wojny domowej¹⁶. Gdy zaczęto ściślej podporządkowywać poszczególne ziemie władzy hospodarskiej, nastąpił stopniowy upadek warstwy kniaziów, ponieważ zastępowano ich namiestnikami (starostami), powoływanymi przez hospodara i od niego bezpośrednio zależnymi. Mimo że namiestnicy zostali zrównani z innymi warstwami objętymi przywilejami, Kazimierz Jagiellończyk (1427-1492) powierzał im główne urzędy. Około 1486 r. namiestnikiem grodzieńskim został kniaź Aleksander Juriewicz Holszański, późniejszy kasztelan wileński. W roku 1485 namiestnictwo witebskie otrzymał kniaź Iwan Juriewicz Zaslowski, a starostwo łuckie kniaź Semen Juriewicz Holszański, który później był wojewodą nowogródzkim i hetmanem¹⁷. Jeszcze na początku XVI w. książęta słuccy mieli dziedziczne prawo zasiadania w radzie¹⁸. Za Zygmunta Starego (1506-1548) widzimy ich jako uczestniczących w obradach sejmu, który zastąpił dawną „szeroką radę”.

W połowie XV w. karierę polityczną zaczęli robić przedstawiciele magnackiej rodziny Sapiehów herbu Lis. Sapiehowie pochodzili z ruskich bojarów prawosławnych z ziemi smoleńskiej. Za protoplastę rodu uważa się Semena Sopię (Sapieę), utożsamianego z Semenem, pisarzem wielkiego księcia litewskiego, potem króla Kazimierza Jagiellończyka¹⁹. Sapiehowie byli podzieleni na linię czereską i kodeńską. Najstarszym synem Semena był Bohdan, pisarz lub sekretarz Kazimierza Jagiellończyka, okolniczy smoleński, namiestnik mceński, lubecki i wysokodworski²⁰. Syn Bohdana, Iwan, wprowadził Sapiehów do grona wybitnych rodzin. Był on pisarzem hospodarskim Kazimierza Jagiellończyka. W 1499 r. został namiestnikiem i dzierżawcą nowodworskim. W 1501 r. wyjechał w poselstwie od wielkiego księcia litewskiego Aleksandra (1461-1506) do Rzymu, aby w imieniu biskupa wileńskiego Wojciecha Tabora złożyć papieżowi Aleksandrowi VI sprawozdanie z realizacji unii florenckiej w Wielkim Księstwie Litewskim. W Rzymie po audiencji u papieża przystąpił do unii florenckiej. Po wyborze Aleksandra na tron polski i koronacji w grudniu 1501 r. został kanclerzem dworu

¹⁶ L. Korczak, dz. cyt., s. 34-35.

¹⁷ Tamże, s. 35.

¹⁸ Tamże, s. 33.

¹⁹ M. Michalewiczowa, *Sapieha Bohdan*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej PSB), t. 24, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993, s. 591.

²⁰ Tamże, s. 591-593.

Heleny. Za poselstwo do Moskwy w nagrodę uzyskał nominację na marszałka hospodarskiego (1504 r.). Wielokrotnie uczestniczył w obradach sejmu. Od 1508 r. był namiestnikiem witebskim, a po ustanowieniu województwa witebskiego w 1511 r. został wojewodą witebskim. Od 1513 r. pełnił funkcję wojewody podlaskiego. Zmarł w 1517 r.²¹

Z kolei najstarszy syn wojewody podlaskiego Iwana Semenowicza, Paweł Sapieha na Kodniu był marszałkiem hospodarskim. W 1556 r. został mianowany wojewodą podlaskim, a w 1558 r. otrzymał przywilej na województwo nowogródzkie. Był on wyznawcą prawosławia, chociaż skłaniał się ku protestantyzmowi i dlatego podczas sejmu lubelskiego 1569 r. zaliczano go do senatorów ewangelików²². Był on również pierwszym kasztelanem kijowskim po utworzeniu tego urzędu na skutek reformy administracyjno – sądowniczej przeprowadzonej w Wielkim Księstwie. Funkcję tę pełnił do śmierci w 1580 r.²³ Stryjeczny brat Pawła, Bohdan Sapieha (zmarły między 1599 a 1603 r.), był synem dworzanina hospodarskiego Fiodora Bohdanowicza. Był on dworzaninem i rewizorem hospodarskim oraz sędzią ziemskim trockim (od 1576 r.). Wyznawał on prawosławie i był członkiem bractwa św. Trójcy w Wilnie²⁴. Z kolei Bohdan Sapieha na Boćkach (zm. w roku 1593), syn wojewody nowogródzkiego Pawła, również pełnił szereg ważnych urzędów: od 1566 r. był podkomorzym bielskim, od 1572 r. starostą homelskim, od 1579 r. kasztelanem brzeskim, od 1585 r. kasztelanem smoleńskim, a następnie w roku 1588 Zygmunt III Waza (1566-1632, król polski od 1587) nadał mu województwo mińskie. Będąc kasztelanem smoleńskim w lipcu 1585 r. wstawił się u króla w sprawie swych prawosławnych współwyznawców, aby ich nie zmuszano do przyjmowania nowego kalendarza po reformie papieża Grzegorza XIII. Przez całe swoje życie aktywnie działał na rzecz odrodzenia Cerkwi prawosławnej. Był członkiem bractwa św. Trójcy w Wilnie, stając się jednym z głównych jego opiekunów i dobroczyńców. Wraz z żoną darował bractwu kamienicę w Wilnie, a dochody z niej płynące przeznaczył na wsparcie prawosławnych świątyń, duchownych i ubogich. Wspólnie z wojewodą nowogródzkim Teodorem Skuminem Tyszkiewiczem przystąpił do prawosławnego bractwa stauropigialnego we Lwowie i deklarował ścisłą

²¹ Taż, *Iwan Sapieha (zm. 1517)*, [w:] PSB, t. 24, s. 613-618.

²² H. Lulewicz, *Paweł Sapieha na Kodniu (zm. 1579)*, [w:] PSB, t. 25, Warszawa-Kraków 1994, s. 128-131.

²³ Tenże, *Paweł Sapieha*, [w:] PSB, t. 25, s. 131-133.

²⁴ Tenże, *Bohdan Sapieha h. Lis*, [w:] PSB, t. 24, s. 593-594.

współpracę z nim w imieniu bractwa wileńskiego. Jego synowie przeszli z prawosławia na katolicyzm²⁵.

W II połowie XV w. w radzie wielkksiążęcej zasiadali prawosławni Rusini: Iwan Ilinicz, namiestnik witebski, smoleński i braclawski, Jurasza Iwanowicz, namiestnik braclawski, wojewoda kijowski, Iwaszko Gojcewicz, namiestnik witebski, nowogródzki i połocki, Jerzy Semenowicz, książę holszański, Olelko Włodzimierzowicz, książę kijowski, Aleksander Sołtan, marszałek hospodarski i namiestnik nowogródzki i Stanko Sudywojowicz, marszałek hospodarski i namiestnik grodzieński²⁶.

W końcu XV w. i na początku XVI w., mimo formalnie obowiązującego zakazu udziału prawosławnych w radzie wielkksiążęcej, liczba panów ruskich w niej zasiadających zwiększyła się. Od 1501 r. marszałkiem litewskim i namiestnikiem lidzkim został drugi syn Iwana Ilinicza, Jerzy Iwanowicz Ilinicz. W roku 1510 otrzymał on starostwo brzeskie, a w 1514 r. został starostą kowieńskim. W trzy lata później mianowano go marszałkiem nadwornym litewskim²⁷. W 1500 r. starostą łuckim i marszałkiem ziemi wołyńskiej został na krótko Michał Ostrogski, brat kniazia Konstantego Iwanowicza Ostrońskiego. Sprawowanie przez niego urzędów przerwała w pierwszej połowie 1501 r. śmierć²⁸. W latach 1493-1510, wbrew zakazom prawnym, kasztelanę wileńską piastował książę Aleksander Jurewicz Holszański²⁹.

W końcu XV i na początku XVI w. przykładem największej kariery politycznej, jaką zrobił prawosławny, był książę Konstanty Iwanowicz Ostrogski, młodszy brat Michała Ostrońskiego. Jemu to w roku 1497 Aleksander powierzył nowo utworzony urząd hetmana wielkiego litewskiego, czyli głównodowodzącego wojskami litewskimi³⁰. W tym samym roku został on namiestnikiem (starostą) brasławskim, winnickim i zwinogrodzkim, od roku 1507 także łuckim. Również od 1507 r. był marszałkiem ziemi wołyńskiej. Książę zasłynął jako zwycięski wódz w wielu bitwach toczonych z Tatarami i wojskiem moskiewskim. Szczególnie opiewane przez potomnych było jego zwycięstwo pod Orszą w 1514 r. Osiągnięcia

²⁵ Tenże, *Sapieha Bohdan na Bockach h. Lis*, [w:] PSB, t. 24, s. 594-596.

²⁶ L. Korczak, dz. cyt., s. 50, 80-81, 84-86, 94, 98, 100; A. Mironowicz, dz. cyt., s. 196.

²⁷ *Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku*, ułożył i wydał A. Boniecki, Warszawa 1887, s. 97; A. Moronowicz, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991, s. 98, przyp. 130.

²⁸ J. Wolff, *Kniazowie*, s. 346; K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, Poznań 1995, s. 100.

²⁹ *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku*, opr. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik 1994; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów*, s. 215-216.

³⁰ J. Wolff, *Senatorowie*, s. 448.

wojskowe zaowocowały w ten sposób, że jako pierwszy prawosławny zasiadł na czołowym miejscu w radzie hospodarskiej. Towarzyszyło temu nadanie dóbr ziemskich. Jeszcze przed 1500 r. otrzymał on od Aleksandra Jagiellończyka aż 10 przywilejów na dobra na Rusi południowej wraz z ulgami podatkowymi. W następnych latach uzyskiwał następne nadania (nawet w województwie trockim)³¹. W latach 1510-1522, za panowania Zygmunta I Starego „zasłużony hetman i zwycięzca spod Orszy” był kasztelanem wileńskim, a następnie ciesząc się szczególnym zaufaniem władcy, otrzymał godność wojewody trockiego (1522 r.). Monarcha, co prawda zastrzegł, że nominacja prawosławnego Rusiana na ten urząd była wyjątkiem, niemniej jednak po raz pierwszy doszło do wyraźnego złamania istniejących zakazów i co więcej – po zmianie dotychczasowej hierarchii w radzie wielkksiążęcej, książę zajął w niej pierwsze miejsce. Wywołało to opór panów, więc panujący musiał wydać specjalny przywilej, w którym zaręczał, że w przyszłości na najwyższe urzędy będzie mianował jedynie Litwinów – katolików. Podczas sejmu grodzieńskiego w dniu 25 marca 1522 r. zobowiązał się: „ejusmodi dignitates atque officia cuicumque Ruteno dare aut conferre absque consilio majorum consiliariorum nostrorum, sed duntaxat Lithuano, catholice et romane fidei eedem dignitates conferri debent (...)”³². Bliskie kontakty z panującym powodowały, że książę Konstanty często przebywał w Krakowie, stykając się z kulturą łacińską, ale mimo częściowego ulegania jej, był przede wszystkim Rusinem i odgrywał wybitną rolę wśród prawosławnych (m.in. posiadał wpływ na obsadę części władcy i archimandrii w metropolii kijowskiej)³³.

Zastrzeżenie urzędów wileńskich, trockich i ziemskich dożywotnich wyłącznie dla katolików król Zygmunt I Stary powtórzył w dokumencie wydanym na sejmie wileńskim w dniu 18 października 1529 r., z racji uznania Zygmunta Augusta wielkim księciem. Dodatkowo wprowadził zakaz dostępu prawosławnych do ścisłej rady wielkksiążęcej oraz rozszerzył ograniczenia na urzędy nadworne. Czytamy tam: „Quae quidem dignitates: palatinatus, castellanatus necnon officia perpetua terrestria et curiae nostrae non conferantur a nobis et successoribus nostris nisi catholicae fidei culturibus et romanae ecclesiae subiectis (...) et ad consilia nostra, dum pro bono reipublicae tractantur, non admittantur nisi ipsi catholici et indigenae m. ducatus huius,

³¹ K. Pietkiewicz, dz. cyt., s. 129, 136; T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń 1997, s. 16-18.

³² *Acta Tomiciana per Stanislaum Gorski, can. Cracovien. et Plocensem*, t. 6, Posnaniae 1857, nr 36, s. 43-44.

³³ Z. Wojtkowiak, *Ostrogski Konstanty*, [w:] PSB, t. 24, s. 487; T. Kempa, dz. cyt., s. 19. Na przykład w 1507 r. król Zygmunt I Stary przekazał mu prawo obsady przełożonego w klasztorze św. Trójcy w Wilnie, zob. A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów*, s. 224.

quia saepe disparitas cultus et diuersitas nationum diuersitatem inducit animorum et consilia patent talibus credita, quae traduntur secrete observanda³⁴. Postanowienia powyższe wynikały przede wszystkim z nacisku magnackich rodów ziem etnicznie litewskich, by zachować w swoim ręku najwyższe urzędy w Wielkim Księstwie Litewskim³⁵.

Jednak nie do końca się to udało, gdyż prawosławni nadal obejmowali różne urzędy – i to nawet te najwyższe. Dobrym przykładem będą tu przedstawiciele rodu Chodkiewiczów. Aleksander Iwanowicz Chodkiewicz (1457-1549) był od 1501 r. namiestnikiem puńskim, w latach 1505-1509 marszałkiem hospodarskim, od roku 1530 starostą knyszyńskim, a następnie w latach 1544-1549 wojewodą nowogródzkim. Podobnie jego syn Grzegorz (Hrehory) Chodkiewicz (ok. 1500-1572 lub 1573) był wyznania prawosławnego, ale mimo to pełnił szereg ważnych funkcji. W latach 1544-1559 był podkomorzym litewskim, następnie wojewodą witebskim (od 1554 r.), wojewodą kijowskim (od 1555 r.), kasztelanem trockim (od 1559 r.). Za zasługi w wojnie z Moskwą król Zygmunt August (1530-1572) mianował go kasztelanem wileńskim (od 1564 r.), hetmanem polnym litewskim (od 1561 r.) i wreszcie hetmanem wielkim litewskim (od 1566 r.)³⁶. Jako wyznawca obrządku wschodniego troszczył się o rozwój Cerkwi prawosławnej. W latach 1544-1561 kasztelanem trockim był Hieronim Chodkiewicz³⁷. W tym samym czasie również innych przedstawicieli społeczności prawosławnej spotykamy jako piastujących różne urzędy. W roku 1551 na wojewodę nowogródzkiego został mianowany Aleksander Iwanowicz Połubiński. Ten sam urząd w latach 1551-1558 sprawował Iwan Hornostaj. Z kolei wojewodą podlaskim w latach 1558-1569 był Wasyl Tyszkiewicz³⁸.

³⁴ *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 7, Kraków 1900, s. 280-281.

³⁵ Zdaniem A. Łapińskiego przywilej z 1529 r., podobnie jak dokument z 1522 r., skierowane były przeciwko wszystkim bez różnicy wyznania nieobywatelom Wielkiego Księstwa Litewskiego w ścisłym znaczeniu, a nie tylko przeciwko prawosławnym, zob. A. Łapiński, *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, Warszawa 1937, s. 163. Innego zdania jest W. Czermak, który twierdzi, iż przywilej z roku 1529 uniemożliwiał piastowanie urzędów i godności nie wszystkim Rusinom, ale tylko Rusinom-schizmatykom, zob. W. Czermak, dz. cyt., s. 392.

³⁶ Przypadek Chodkiewiczów zasługuje na uwagę: hetman Hrehory pozostał prawosławny; jego brat Hieronim przeszedł na kalwinizm i miał syna Jana (1537-1579), który w trzydziestym roku został mianowany wielkim marszałkiem. Mnożenie się sekt zniechęciło go do protestantyzmu i na sejmie w 1572 r. przeszedł publicznie na katolicyzm, zob. A. Jobert, *Od Lutra do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517-1648*, przeł. E. Sękowska, Warszawa 1994, s. 106.

³⁷ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów*, s. 215-216.

³⁸ K. Chodynicki, *Geneza równouprawnienia schizmatyków w Wielkim Ks. Litewskim. Stosunek Zygmunta Augusta do wyznania grecko-wschodniego*, „Przegląd Historyczny” 22 (1919-1920), s. 135.

W ciągu pierwszej połowy XVI w. prawdopodobnie wyodrębnił się specyficzny typ ruskiej szlachty – „gente Ruthenus natione Polonus” („z urodzenia Rusin, z narodowości Polak”), jak określił się wybitny ówczesny publicysta spod Przemysła, uznany rzecznik złotej wolności szlacheckiej, całe życie walczący o pełne równouprawnienie prawosławnych, Stanisław Orzechowski³⁹. Stało się to możliwe dzięki upodmiotowieniu szlachty ruskiej. Jak stwierdza N. Jakowenko, „dzięki udziałowi w życiu sejmikowym przeciętny szlachcic, nawet jeśli był tylko posiadaczem głosu wyborczego, włączał się w kategorie politycznego myślenia, w omawianie problemów ustroju państwa, polityki, prawa. To pozwalało łączyć świadomość ruskiego pochodzenia z poczuciem przynależności do polskiego narodu politycznego”⁴⁰.

Ostatnimi aktami formalnie ograniczającymi dostęp do urzędów w Rzeczypospolitej były dokumenty z 1547 r. i 1551 r., w których zostały potwierdzone postanowienia układu horodelskiego⁴¹. W dokumencie z 1547 r. król zobowiązał się w imieniu swoim i następców wszystkie dostojeństwa, województwa, kasztelanie oraz „urzędy wieczne ziemskie”, a także urzędy dworskie nadawać tylko katolikom. Ponadto tylko katolicy mieli być dopuszczani do rady wielkksiążęcej⁴². Podobnie w dokumencie z 1551 r. władca w imieniu swoim i swoich następców obiecał nienadawanie żadnych dostojeństw wyznawcom prawosławia oraz niedopuszczanie ich do rady wielkksiążęcej⁴³. Jednak już 7 czerwca 1563 – zgodnie z myślą sformułowaną w 1564 r. – żeby „różnice około uniej między niemi [tj. narodami polskim i litewskim – przyp. L. Ć.] porównać, a wszystko, coby tej tak

³⁹ Matka Orzechowskiego, Jadwiga Baraniecka, była córką księdza prawosławnego. Ojciec natomiast, także Stanisław, był szlachcicem polskim wyznania rzymskokatolickiego. Na temat działalności publicystycznej Stanisława Orzechowskiego zob. J. Starnawski, *Wstęp*, [w:] S. Orzechowski, *Wybór pism*, oprac. J. Starnawski, Wrocław 1972; J. Starnawski, *Stanisław Orzechowski w sądach współczesnych i potomnych*, [w:] *Z dziejów kultury i literatury ziemi przemyskiej*, t. 2, Przemysł 1973, s. 11-21; B. Kosmanowa, *Stanisław Orzechowski (1513-1566) jako polemista religijny*, „Euhemer. Przegląd Religioznawczy” 4 (1975), s. 21-33.

⁴⁰ N. Jakowenko, *Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przeł. O. Hnatiuk, K. Kotyńska, Lublin 2000, s. 112-113. Według M. Hruszewskiego powyższy proces nastąpił już w ciągu XV w. Autor w następujący sposób go uzasadnia: „Wspólnota interesów klasowych i pragnienie zrównania się nie tylko *de iure*, ale i faktycznie z uprzywilejowanymi panami polskimi, osiągnięcie wszystkich wygod i honorów, na jakie mogła liczyć szlachta lub magnaci polscy, wpływ kultury szlacheckiej i katolickiego żywiołu, jaki rozwijał się tutaj i zalewał coraz dalsze i coraz więcej ziem ukraińskich, wreszcie – śluby mieszane z Polakami i na odwrót – wszystkie te czynniki i wpływy (...) dokonywały swego dzieła bardzo szybko” (M. Hruszewskyj, dz. cyt., t. 6, s. 238, tł. moje.).

⁴¹ Zdaniem K. Chodynickiego akty te dotyczyły wszystkich pochodzących spoza właściwego Wielkiego Księstwa Litewskiego bez różnicy wyznania, zob. K. Chodynicki, dz. cyt., s. 110-113.

⁴² *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 7, s. 290.

⁴³ Tamże, s. 297.

świętej i tak potrzebnej i tak sławnej rzeczy przekazać miało, z drogi zwalić”⁴⁴, zniósł wszystkie ograniczenia (w istocie już wcześniej nieprzestrzegane). Przywilej stwierdzał, że „ot toho czasu nie tylko tyje panowie szliachta i bojary, albo potomkowie ich wsich ziemi naszych toho sieho panstwa naszoho darowania priwiljew i nadania wsich wołnostiej i praw ziemskich używati i s nich sia weseliti majut, kotoryje sut’ poddani Kostieliu rymskomu i kotorych też prodkowie klejnoty i herby w Korunie Polskoj prijmowali, ale też i wsi insze stanu rycerskoho i szliachetskoho jak litowskoho tak i ruskoho narodu, odnoby byli wiery chrestianskoje (...)”. Podobnie „wsi rycerskoho stanu z narodu szliacheckoho liudi wiery chrestianskoje” mieli możliwość ubiegania się o wszelkie urzędy, godności i dostęp do rady wielkoksiążęcej. Odtąd „żaden stanu rycerskoho i szliachetskoho s storony zakonu swojeho buduczi wiery chrestianskoje człowiek” nie mógł być odsuwany od korzystania z tych uprawnień⁴⁵. Władca widział w tym krok w kierunku unii, której był gorącym i czynnym orędownikiem. Z tych też względów przywilej z 1563 r. został potwierdzony i uściślony (poprzez wymienienie obok szlachty kniaziów ruskich) 1 lipca 1568 r. w Horodle i na sejmie grodzieńskim, przygotowującym unię oraz w samym akcie unii lubelskiej w 1569 r.⁴⁶ W przywileju horodelskim czytamy: „tyje artykuły dwa w pierwszom priwilju naszom porownanyje, tak mieti choczem i zostawujem, a objasniam jawnie i znacznie sim listom i priwiljem naszym tomu pierwszomu wilenskimu niczoho nie ubliżajucz, odnoż szto tam w tom priwilji opisan panom szliachtie obojeho zakonu i wiery chrestianskoje rymskoho zakonu Litwie, a hreczeskoho Rusi, a kniaziej w onom priwilji nie naznaczono i nie postanowiono, ani o nich tam zmienki nie wcziniono, kotorych prodkowie i oni sami wsie to czynili, szto wyszej o narodzie tom sławnom Welikoho Kniazstwa acz dwojeho zakonu chrestianskoho ludziej ale odnoho i odnakocho narodu opisano i pomienieno”⁴⁷. O motywach swego działania mówił król w 1568 r. w następujący sposób: „tot to narod ruskij do takowoho społnoho złuczenia, y braterstwa unii chutliwi i hotowi sut i odnak zo wsimi to jest pospoł z bratiewu Litwoju toho pożedajut i tomu sia majut i choczut mieti”⁴⁸.

⁴⁴ Zygmunt August król polski i wielki książę litewski na sejmie w Warszawie 13 marca 1564 r. odstepuje sukcesję na Wielkie Księstwo Litewskie Koronie Polskiej, [w:] *Akta unii Polski z Litwą*, nr 90, s. 179-180, (cyt. s. 180).

⁴⁵ *Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae*, seria I, z. 1, Wilno 1925², s. 14-19, (cyt. s. 16-17).

⁴⁶ J. Bardach, *Unia lubelska, jej geneza i znaczenie*, [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie w 1969 r.*, t. 3, Warszawa 1971, s. 399; K. Chodynicki, dz. cyt., s. 101-131.

⁴⁷ *Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae*, s. 20-28, (cyt. s. 24).

⁴⁸ Tamże, s. 27.

Podjmując decyzję o zniesieniu ograniczeń panujący zapewne pragnął zagwarantować wszystkim całkowitą równość praw politycznych. W tym czasie bowiem najwyższe godności na Litwie i w Polsce piastowało wielu protestantów, więc ograniczenia pod tym względem wyznawców o tyle starszego Kościoła wschodniego musiały być odbierane jako anachronizm. J. Bardach uważa, iż kwestia wyznania od połowy XVI w. przestała odgrywać istotniejszą rolę, gdyż magnaci Litwy ściślejszej przestali być wyłącznie reprezentantami katolicyzmu, w związku z ugruntowaniem się na tych terenach kalwinizmu. Jednocześnie reformacja objęła część rodów ruskich, co połączyło ich solidarnością wyznaniową z panami litewskimi⁴⁹. Jego zdaniem do rezygnacji z powyższego przywileju skłoniło panów litewskich także to, iż w obliczu unii zależało im na uzyskaniu poparcia magnatów i szlachty ruskiej (prawosławnej) dla przeciwstawienia się inkorporacyjnym tendencjom Korony w stosunku do Wołynia i Podlasia⁵⁰. Decyzja królewska była również formą jakiejś nagrody dla Rusinów, którzy okazali całkowitą lojalność i niezachwianą wierność podczas konfliktu zbrojnego z prawosławną Moskwą oraz była motywowana chęcią uzyskania w tej sprawie jeszcze większego poparcie z ich strony⁵¹. Król musiał też brać pod uwagę postawę samej szlachty. Otóż już na początku XVI stulecia, kiedy to szlachta rozpoczęła walkę o rządy w państwie i sięgnęła po nie poprzez uchwalenie konstytucji „Nihil novi”, zapewniającej jej współudział we władzy ustawodawczej sprawowanej przez posłów sejmowych wybieranych przez ziemskie samorządy (sejmiki), udowodniła, że różnice wyznaniowe nie miały dla niej istotniejszego znaczenia. Dla obrony przed królem i senatorami najważniejsza była solidarność szlachecka, a nie kwestia wyznawanej religii, co doprowadziło do niespotykanej w skali europejskiej tolerancji religijnej. Wystarczy wspomnieć, że np. przywódcą ruchu egzekucyjnego i marszałkiem sejmu w czasach Zygmunta Augusta był pochodzący z prawosławnej rodziny protestant Mikołaj Sienicki⁵². Ostateczne równouprawnienie panów i szlachty prawosławnej wynikało też zapewne z wielokrotnie dawanych przez władcę dowodów przychylności dla Kościoła wschodniego, gdy występował on jako opiekun praw i majątku cerkwi⁵³.

⁴⁹ J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego. XIV-XVIII w.*, Warszawa 1970, s. 50.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ O. Halecki, *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, przeł. A. Niklewicz, t. 1, Lublin 1997, s. 222-223; W. Piotrowicz, *Unia i dyzunia kościelna w Polsce*, Wilno 1933, s. 12.

⁵² S. Grzybowski, *Mikołaj Sienicki. Demostenes sejmów polskich*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2 (1957), s. 91-132.

⁵³ K. Chodynicki, dz. cyt., s. 80-93.

Szlachta prawosławna, wdzięczna królowi polskiemu za działania podjęte na rzecz zrównania jej statusu prawnego ze szlachtą polską, podczas wojen z Moskwą wiernie stała po stronie króla polskiego, w chwilach zagrożenia broniąc własnej ojczyzny. Jako przykład może posłużyć sytuacja, jaka miała miejsce po zdobyciu Smoleńska przez wojska moskiewskie. Wówczas prawosławny biskup Warsonofiusz oraz książęta i panowie smoleńscy dążyli do powrotu pod władzę Zygmunta I Starego, prowadząc pertraktacje w sprawie wydania mu miasta. A gdy się to nie udało bojarstwo prawosławne wyjechało na Litwę⁵⁴. Za Zygmunta Augusta na czele wojska walczącego z Moskwą stał Grzegorz (Herhory) Chodkiewicz a negocjacje z nieprzyjacielem prowadził prawosławny Barkuła Iwanowicz Korsak. O treści rozmów monarcha informował prawosławnego Romana Sanguszkę⁵⁵. Sanguszko był wojewodą braclawskim i hetmanem polnym litewskim. Nie ulega wątpliwości, że postawa taka wynikała z uznania przez społeczność ruską wyznania prawosławnego Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego jako własnego państwa. We wrześniu 1572 r. na sejmiku w Rudnikach żaden z trzech senatorów prawosławnych z Wielkiego Księstwa Litewskiego (kasztelan wileński Hrehory Chodkiewicz, kasztelan nowogródzki Hrehory Wołłowicz i wojewoda brzesko – litewski Jerzy Tyszkiewicz) nie opowiedzieli się za kandydaturą Iwana IV na króla polskiego. Magnateria litewska, która opowiadała się za kandydaturą carską, została oskarżona przez prawosławnego księcia Jerzego Olelkowicza Słuckiego za zdrajców Rzeczypospolitej⁵⁶.

Bibliografia do części I

Źródła

- Acta Tomiciana per Stanislaum Gorski, can. Cracovien. et Plocensem*, t. 6, Posnaniae 1857.
- Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, t. 13 i 17, Lwów 1888-1901.
- Acta unii Polski z Litwą (1385-1791)*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932.
- Archiwum Komisji Historycznej*, t. 7, Kraków 1900.
- Codex epistolais saeculi decimi quinti*, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, A. Lewicki, t. 3, Kraków 1894.

⁵⁴ A. Łapiński, dz. cyt., s. 174; H. Kowalska, J. Wiśniewski, *Olelkowicz Jerzy*, [w:] PSB, t. 23, Kraków 1978, s. 743; H. Grała, *Kołpak Witoldowy czy czapka Monomacha. Dylematy wyznawców prawosławia w monarchii ostatnich Jagiellonów*, [w:] *Katolicyzm w Rosji i prawosławie w Polsce (XI-XX w.)*, pod red. J. Bardacha i T. Chynczewskiej-Hennel, Warszawa 1997, s. 58.

⁵⁵ K. Chodynicki, dz. cyt., s. 95-96.

⁵⁶ M. Krom, *Miż Ruśju i Litwoj. Zapadnorusskije ziemli w sistiemie russko-litowskich otnoszenij konca XV-pierwoj trieti XVI w.*, Moskwa 1995, s. 204-209.

- Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae*, seria I, z. 1, wyd. 2, Wilno 1925.
- Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*, ułożył i wydał A. Boniecki, Warszawa 1887.
- Theiner A., *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 1: 1217-1409, Romae 1860.
- Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku*, opr. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas i W. Kłaczewski, Kórnik 2002.
- Volumina legum*, t. 1, wyd. I. Ohryzko, Petersburg 1859.

Opracowania

- Bardach J., *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego. XIV–XVIII w.*, Warszawa 1970.
- Bardach J., *Unia lubelska, jej geneza i znaczenie*, [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie w 1969 r.*, t. 3, Warszawa 1971.
- Biednow W., *Prawosławna Cerkow w Polsce i Litwie (po Volumina Legum)*, Jekatierinosław 1908.
- Chodynicki K., *Geneza równouprawnienia schyzmatyków w Wielkim Ks. Litewskim. Stosunek Zygmunta Augusta do wyznania grecko-wschodniego*, „Przegląd Historyczny” 22 (1919-1920).
- Czermak W., *Sprawa równouprawnienia schyzmatyków i katolików na Litwie (1432-1563)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Seria II” 19 (44) (1903).
- Drabina J., *Religie na ziemiach Polski i Litwy w średniowieczu*, Kraków 1989.
- Graża H., *Kołpak Witoldowy czy czapka Monomacha. Dylematy wyznawców prawosławia w monarchii ostatnich Jagiellonów*, [w:] *Katolicyzm w Rosji i prawosławie w Polsce (XI–XX w.)*, pod red. J. Bardacha i T. Chynczewskiej-Hennel, Warszawa 1997.
- Grzybowski S., *Mikołaj Sienicki. Demostenes sejmów polskich*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2 (1957).
- Halecki O., *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, przeł. A. Niklewicz, t. 1, Lublin 1997.
- Hruszewskij M., *Istoriija Ukrainy-Rusy*, t. 6, Kyjiw-Lwiiw 1907.
- Jakowenko N., *Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przeł. O. Hnatiuk, K. Kotyńska, Lublin 2000.
- Janeczek A., *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991.
- Jobert A., *Od Lutra do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517–1648*, przeł. E. Sękowska, Warszawa 1994.
- Kempa T., *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń 1997.

- Korczak L., *Litewska Rada Wielkksiążęca w XV wieku*, Kraków 1998.
- Kosmanowa B., *Stanisław Orzechowski (1513-1566) jako polemista religijny*, „Euhemer. Przegląd Religioznawczy” 4 (1975).
- Kowalska H., Wiśniewski J., Olekiewicz Jerzy, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Kraków 1978.
- Krom M., *Miż Ruśju i Litwoj. Zapadnorusskije ziemli w sistiemie russko-litowskich otnoszenij konca XV–pierwoj trieti XVI w.*, Moskwa 1995.
- Lulewicz H., *Bohdan Sapieha h. Lis*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993.
- Lulewicz H., *Paweł Sapieha na Kodniu (zm. 1579)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Warszawa-Kraków 1994.
- Lulewicz H., *Paweł Sapieha*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Warszawa-Kraków 1994.
- Lulewicz H., *Sapieha Bohdan na Bočkach h. Lis*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993.
- Łapiński A., *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, Warszawa 1937.
- Michalewiczowa M., *Iwan Sapieha (zm. 1517)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993.
- Michalewiczowa M., *Sapieha Bohdan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993.
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003.
- Moronowicz A., *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991.
- Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, Poznań 1995.
- Piotrowicz W., *Unia i dyzunia kościelna w Polsce*, Wilno 1933.
- Półciwarteł J., *Rola Kościoła na pograniczu etnicznym polsko-ruskim*, [w:] *Władze państwowe a związki wyznaniowe w Polsce XVI-XX wieku*, Warszawa 1968.
- Ptaszycki S., *Dostojnicy litewscy. Rozbiór krytyczny i uzupełnienie dzieła Józefa Wolffa „Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (1388-1795)”*, Kraków 1885, Warszawa 1886.
- Radziwiński Z., *Słowo o namiestnikach rusko-litewskich i marszałkach ziemi wołyńskiej*, Kraków 1885.
- Starnawski J., *Stanisław Orzechowski w sądach współczesnych i potomnych*, [w:] *Z dziejów kultury i literatury ziemi przemyskiej*, t. 2, Przemyśl 1973.
- Starnawski J., *Wstęp*, [w:] S. Orzechowski, *Wybór pism*, oprac. J. Starnawski, Wrocław 1972.
- Tazbir J., *Tradycje tolerancji religijnej w Polsce*, Warszawa 1980.
- Wojtkowiak Z., *Ostrogski Konstanty*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993.

Wolff J., *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795*, Kraków 1885. Wolff J., *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku*, Warszawa 1895.

Streszczenie

W części I artykułu wskazano, że udział elit prawosławnych w życiu politycznym był możliwy dzięki prawnemu zrównaniu szlachty ruskiej z polską i litewską. Na terenie Królestwa Polskiego nastąpiło to w przywilejach z lat 1430 i 1432. W Wielkim Księstwie Litewskim początkowo istniały formalne zakazy udziału przedstawicieli elity prawosławnej w sprawowaniu władzy, ale w praktyce ograniczeń tych nie przestrzegano i kilku prawosławnych piastowało wysokie stanowiska państwowe. W końcu XV i na początku XVI w. największą karierę polityczną zrobił prawosławny książę Konstanty Iwanowicz Ostrogski. Formalne ograniczenia w dostępie do stanowisk i urzędów zostały zniesione dokumentem z 7 czerwca 1563 r., co zostało następnie potwierdzone i uściślone w przywileju z 1 lipca 1568 r. wydanym w Horodle i na sejmie grodzieńskim.

SŁOWA KLUCZOWE: Rzeczpospolita XV-XVIII w., historia prawosławia w Polsce, stanowiska i urzędy w Rzeczypospolitej w XV-XVIII w.

Summary

Part I of the article points out that the Orthodox elite's participation in the exercise of power was possible after the equalizing of the rights of the Ruthenian, Polish and Lithuanian nobility. In the Polish Kingdom, it was granted in the privilege charters dated 1430 and 1432. Initially, the Grand Duchy of Lithuania upheld formal ban on the participation of the Orthodox elite in government, but this was not observed in practice and a few Orthodox representatives held relatively high official positions. In the late 15th and early 16th century, Knyaz Konstantin Ivanovich Ostrogski, an Orthodox aristocrat, had the most remarkable career as a politician. Formal restrictions in holding positions and offices were abolished by a document dated 7 June 1563, which was subsequently reiterated and refined in the privilege charter dated 1 July 1568, issued in Horodlo and at the Diet of Grodno.

KEY WORDS: 15th and 18th century Republic, history of the Orthodox Church in Poland, offices in the 15th and 18th century Republic

Autor

Leszek Ćwikła – dr hab., dyrektor Instytutu Prawa i Ekonomii na Wydziale Zamiejscowym Prawa i Nauk o Społeczeństwie KUL w Stalowej Woli.